

«Бабусин подарунок»

Володимир Винниченко

I

Саме на клечання в гості з села приїхала бабуся. Від неї смачно пахло житнім хлібом, товстим полотном і ще чимсь, чого Васько ніяк не міг розібрати. Голова бабусі була замотана в велику хустку, а надворі аж горобці обливались потом. З-під тої величезної страшної хустки дивилось малесеньке, поморщене, як печена картоплина, та добре-добре личко.

Коли бабуся усіх перецілувала, а Васько почоломкав їй руцю, од якої теж пахло житнім хлібом, бабуся вийняла з-за пазухи хустиночку.

У хустиночці було щось зав'язано.

— Оце тобі, шиночку, гоштинчика привезла.

Розв'язавши хусточку, вона взяла старечими пальцями срібного, зовсім новесенького карбованця і піднесла його до самих очей Васькові.

Васькові аж дух забило від такої несподіванки. Цілий карбованець! Та ще ж новенький, блискучий, весь так і грає. Але мама бабусю навіть за руку вхопила.

— Та бійтеся бога! Та як можна такому лобуряці такі гроші давати. Оце, господи! Та він же їх зараз на табак та на всяке чортзна-що пустить. Оддай бабусі зараз же!

Ну, та бабуся хоч і була замотана в хустку, а показала себе молодчиною. Коли подарувала, так уже нема чого назад лізти.

— Е, ні, він хлопчик бравенький, він шануватиме бабусів гоштинчик, він його берегтиме та на добро пустить. Еге ж, Васю? Шануватимеш?

— Шануватиму...— басом сказав Васько, а сам цупко тримав карбованця в кишені в кулаці,— ану, хай тільки спробують одняти.

— Ну, гляди ж ти мені, лобуряко, як протратиш гроші, то й додому не навертайся. Поцілуй же руцю бабуні!

Васько обережно узяв бабусину руку своєю лівою (бо праву держав з карбованцем у кишені) і чмокнув. Рука була вся чисто в зморшках, горбиках, покарлючена, але така хороша, що Васько взяв та од себе ще раз тихенько поцілував її.

II

Ну, куди ж тепер податись? Та вже ж не куди, як на Босяцьке провалля. Там, мабуть, хлопці вже давно позбирались. Отто будуть заздирить, як побачать карбованця!

Ну, та й ловкий же карбованчик: щербиночки рівнесенькі; царський патрет як живий та гладесенький; а орел з другого боку не потертий анітрішки, аж коле в пальці. І важкенький-таки, нівроку йому. А замашний, мабуть, як обнять отак по ободочкові одним пальцем, а другим піддержати знизу та як махнуть угору, так десь і з очей сховається.

А чого можна купити за його? Якщо по три копійки десяток цигарок, то це вийде десятків з тридцять. Ого! А то тепер можна й чорно-рябих купити у Посмітюхи.

Босяцьке провалля було аж за городом. Там колись цілими таборами жила босячня. Вдень вони сиділи кружка по ямках і грали в карти або спали в глинищах, а вночі лазили по городу й заробляли собі на прожиток усякими нічними способами. Потім цих заробітчачан поліція порозганяла звідти, і тепер там, у яру, хлопцям чудесно було грати в м'яча, в скраклі, в бабки. Провалля глибочезне, ні м'яч не вискочить, ні бабка. З одного боку височенна стіна, рівна, глиниста, з кущиками молочаю, які бозна-як попричеплювались там. З другого — крутий, зелений схил, по якому жовтими мотузками попереплітались стежки. А широке те провалля було таке, що ніхто з хлопців навіть замашним черепочком не міг перекинути з одного боку на другий.

Коли Васько підходив до провалля, заклавши обидві руки в кишені й насвистуючи, хлопці якраз вилізли з його. Побачивши Васька, вони закричали:

— О, Жар-птиця йде! Ти куди, Жар-птиця?

Васька звали Жар-птицею за те, що він був рудий, аж червоний; тільки брови йому були темні та очі сірі, а вся голова неначе з червоного золота. Часом дражнили й Горобеням, а це вже через те, що все лице його було вкрите ластовинням і подібне було до горобиного яйця.

Васько, не хапаючись і ніби не чуючи криків, одсунув кашкета на потилицю і зовсім як босяк Савка заспівав:

Говорила сину мати:

Не водись з ворами,

А то в каторгу зашлють,

Скують кандалами.

Циркнувши крізь зуби, він повагом підійшов до хлопців і вмить підставив Посмітюсі ніжку. Брикнувши ним об землю, він насів на його і наступив коліном.

— А хто Жар-птиця? Га?

Посмітюха затулив лице обома руками, підігнув коліна до голови, весь скоцюрбився і жалібненько закричав:

— Ой, не ти, не ти! Хлопці, обороніть!

— Ну, гляди, а то тут тебе й кончу. Вставай!

Після того поважно подав усім руку і сказав:

— То що, вже додому, чи як?

— Атож.

— Ото! Хто ж у таку пору додому йде? Давайте лучче в гилки заграємо. Ходім.

Ні, хлопці не хотіли ні в гилки, ні в разовика. Навіть ящірок не хотіли ловити, бо вони вже й у гилки грали й з Микишиного пістолета стріляли. Микиші трохи пальця не одбило порохом. Вони вже вилізли з провалля, а спускатись знов туди не мали охоти. Васько держав ліву руку в кишені і весь час любовно

перебирав пальцями карбованця. Страшенно йому хотілося похвалитись ним, та як його зробити так ні з того ні сього,— ще подумують, що він ніколи таких грошей і в руках не держав.

На дні провалля бігали маленькі постаті хлопців,— то, видно по одежі, учні з ремісничої школи грали в м'яча. Унизу за проваллям розлігся город, розкотившись далеко-далеко по долині біленькими будиночками. За річкою, на вокзалі бігав по путях самотній паровоз, попихуючи, як з люльки, клубами білого диму. Сонце стояло високо і заливало всю долину, гору, провалля, лісок за проваллям і сиво-синій степ за ним такою спекою, що хотілось роззявити рота, як роблять кури, і сидіти десь у вогкому глинищі на дні яру.

Хлопці полягали на траву й позакривали обличчя кашкетами. Навіть Задьора і той приліг, а він же ніколи не міг і хвилинки встояти на одному місці; маленький, чорненький, з стриженою кругленькою голівкою, він був схожий на жвавеньку кузочку, що нишпорить поміж травинками.

Один тільки Васько стояв і, прижмуривши сірі очі, дивився на хлопців унизу. А ліва рука тим часом усе перебирала карбованця, і такий він був милий, такий уже йому близький та знайомий, що хотілось вийняти й прикласти його до щоки, до губ, погладити його.

Раптом ліва рука неначе сама собою вийнялась із кишені. Васько перекинув карбованця в праву руку й недбало підкинув його на долоні. Ніхто не помітив. Васько ще недбаліше,— так, наче якимсь камінчиком,— почав підкидатися карбованцем. Навіть не дивився на його, ніби задивився на "ремісників".

Задьора підвів голову, помітивши щось блискуче.

— О! А то що в тебе, Васько?

Васько підкидав собі й не відповідав: нічого особливого, срібний карбованець та й годі, що тут такого дивного.

— Хлопці! А гляньте, що в Васька!

Тут уже підвелись усі: і довготелесий, слабосилий Посмітюха, і опецькуватий, кругленький, як таракуцка, але раз у раз ніби сонний, Микиша в

рожевій сорочці й новенькому кашкеті. Посмітюха аж став на свої довгі та тонкі, як у коника, коліна й здивовано роззявив рота, який у його чомусь завсігди був слинявий. Качиний ніс його ніби ще довше витягся наперед од дивування.

— Тю! Та це ж у його, кренделя, аж цілий руб! Де ти взяв, Жар-птиця? Ану, покажи! Ану!

Васько й тут не сказав ні слова. Мовчки, байдуже подав карбованця Посмітюсі, а сам звернувся до Задьори й промовив:

— Ану, дай закурити.

Задьора не чув, бо так і кинувся до Посмітюхи.

Посмітюха схопився на ноги, уп'явся в карбованця і давай його обглядати на всі боки.

— Настоящий! — дивувався він усе більше та більше.— Та новий, крендель, хай ти...

— Ану, Посмітюхо, покажи. Та дай, я подивлюся.

— Та одчепись! Та Задьоро! От крендель!

Задьора таки видер карбованця у Посмітюхи. Тоді у Задьори видер Микиша, а в Микиші вибив із рук Посмітюха. Але тут уже вмішався Васько і одняв карбованця: так і загубить можна,— покотиться, шукай тоді.

— Та де ти взяв його, Жар-птиця?

Васько заховав карбованця у кишеню й замість відповіді строго сказав Посмітюсі:

— Давай цигарку! Живо!

Посмітюха засміявся своїми синіми зубами і вивернув обидві кишені, держачи їх кінчиками пальців.

— Нема ні чорта,— сплюнув Задьора.— Хоч би хто-небудь потягнуть дав.

— Ну, Жар-птиця купить,— сонно сказав Микиша.

Посмітюха єхидно прижмури́в одне око.

— Хто тобі сказав?

— Та в його ж аж цілий руб.

— Ну, та що?

Васько вийняв знов карбованця і підкинув на руці. Срібло весело й сліпуче заблискало на сонці, Васько обняв по ободочку пальцем, замахнувся, злегка приплющив очі й сказав:

— От би кинути ним туди. Мабуть, перекинув би аж на той бік провалля.

Задьора живенько подивився на Васькову руку з карбованцем, перевів на провалля, в одну мить зміряв і постановив:

— Ні, не перекинув би. Куди-и! І до середини стіни не достав би.

Васько приплющив очі й покрутив головою.

— Ой, перекинув би.

— Ану! — скрикнув Посмітюха.— Давай об що, що не перекинеш. Ану!

Васько поклав карбованця в кишеню й одвернувся від яру.

— Гайда купаться? Га? — сказав він до Микиші.

— Гайда...— сонно згодився Микиша.

Посмітюха уїдливо засміявся:

— От так перекинув! Ех, ти, крендель! "Перекину". Тут, брат, луччі за тебе кидали, та й то не вдавалосьь. А то він з своїм карбованцем. Та ти б таку річку сліз тут розпустив, якби кинув, що й провалля затопив би.

На Посмітюшині слова вважати не треба було, бо кожний знав, що Посмітюха в'їдався раз у раз до Васька за те, що той був дужчий за його. Одначе Васько почервонів.

— А ти б перекинув?

— Та я й не задаюсь. А якби мав карбованця, так не дрожав би над ним так, як ти.

— Ану на: перекинь. На.

І Васько витяг карбованця з кишені й подав його Посмітюсі.

— Бери кидай.

— Нащо мені кидать? Кидай ти. Я не перекину, а от ти такий крендель, що враз перекинеш.

— І перекину.

— З руки та в кишеню? Це ми вже бачили.

Ну, тут уже зовсім ясно було, що Посмітюха підбивав Васька, щоб той закинув свого карбованця. Хто б таки міг подумати, щоб хто-небудь узяв та й закинув таку суму грошей. І сам Посмітюха не думав, а так патякав з заздрості язиком. Задьора аж розсердився. Він підстрибнув (був дуже низенький проти Посмітюхи), насунув тому картуза на самого носа й крикнув:

— Тю-лю-лю!

Так співають посмітюшки у степу.

Посмітюха одсунув кашкета й брикнув ногою на Задьору,— биться він ні з ким не брався, бо був дуже слабосилий, хоч і вищий за всіх; він тільки одбрикувався, одмахувався, а мстився язиком. Але Васько знов почервонів. На носі й над бровами йому виступив дрібненький піт. Він тісно стулив губи й засопів носом. А це вже знак поганий був.

— Ну, а що, як перекину? — хмуро дивлячись просто на Посмітюху, раптом сказав він. І знов стулив губи.

Посмітюха ніби злякався й аж присів на довгі свої ноги.

— Ой, не перекидай! Що ти робиш?!

— А давай об заклад, що перекину!

Васько говорив уже так, що Посмітюха пильно зиркнув на нього.

— Давай,— сказав він завзято і аж кашкета на потилицю одсунув.— На що?

— На твоїх чорно-рябих...

Посмітюха од здивовання аж перехилився весь до Васька і витяг до його тонку в синіх жилках шию.

— Я-як? На моїх чорно-рябих?!

— Атож. Перекину,— пропадуть твої чорнорябі. Не перекину,— пропаде мій руб.

Посмітюха одкинувся назад.

— То за мої чорно-рябі, по-твоєму, більше рубля не можна дати?!

— А ні.

Тут Васько вже трохи скривив душею: вся вулиця знала, що за такі голуби, як Посмітюшині, можна було сміливо три рублі дати: трубохвості, масть чиста, носики як пшеничне зернятко, в льоті легкі як пух. Навіть Микиша вступився за чорнорябих:

— Ну-у, що ж ти...— у ніс, гуняво, невдоволено протягнув він і заплющив очі.

Посмітюха помалу склав дулю, лівою рукою поміг мізинцеві на правій зробити другу, поклав ще двоїсту дулю на долонь лівої руки й підніс під самий ніс Васькові.

— А оце бачили?

Васько немов і не помітив дулі, і не глянув на неї.

— А ти хотів би, щоб мій руб дурно пропав?

— Чого дурно? Давай на мій ніжик. Як перекинеш,— візьмеш ніжик, не перекинеш — даси мені свого чорного м'яча.

— Тобто поверх рубля, що пропаде?! — скрикнув Задьора.

— Авжеж. Що ж я, дурно ризикую своїм ножиком? Яка мені користь, як він не перекине?

Це вже було таке нахабство, що Посмітюху треба було тільки брякнути об землю, видерти того паршивого його ножика й закинути в яр,— хай лазить, шукає за це аж до вечора. Але Васько спокійно взяв ножика, який Посмітюха вийняв з кишені, обдивився його і спитав:

— Скільки ж ти дав за його?

— Два з полтиною. Ти що собі думав? З костяною ручкою, крендель ти.

Ціна йому і з ручкою, і з Посмітюхою разом була гривеник, не більше. Задьора так і сказав це.

Але Васько помалу крутив того ножика в пальцях та й крутив. А губи стали тоненькі, сірі очі гострими, сам увесь зробився червоний, як його волосся, і весь час сопів носом. Е, значить, уже його здорово роздратовано. Коли вже губи тоненькі стали й сопе носом, значить, справа погана.

Посмітюха теж помітив це і ще піддав жару.

— А що? Злякався? Жаль стало? Ех, ти, герой! "Перекину!.." Так перекидай, чого ж ти? Та гляди, щоб потім не біг до мамі та не жалівся. Задаватись усякий може, а як до діла, так і нема. Тоже крендель!

Васько мовчки, помалу дивлячись у землю, поліз у кишеню, вийняв м'яча і разом з ножиком тикнув у руки Задьорі. Він згоджувався на такий заклад. Він не казав ні слова, але раз заклад передається в треті руки, то тут справа ясна.

Задьора аж перелякався. Та як можна?! За цей паршивий ножик закидати цілого, новенького, блискучого карбованця та ще в додachu найкращого на всю вулицю м'яча? Навіть Микиша захвилювався: маленькі сонні очі його затурбувались. Він також почав умовляти разом з Задьорою Васька.

Таж на той карбованець скільки ж то цигарок, аґрусу можна закупити, скільки квасу, "фіялки" випити, цілий день на транваї можна кататись. А ножик що? Ручка полуплена та й не костяна, а чорт його зна яка, сам ножик залізний, погнутий.

Сам Посмітюха перелякався. Він, правду сказати, зовсім не думав, що Васько згодиться. Він гадав, що той злякається і можна буде посміятись з його та й годі. А на карбованця усі разом купили б цигарок, і "фіялки", і агрусу, який Посмітюха страшенно любив.

А тим часом Васько помалу скинув шкіряного пояса, розстібнув блузку й почав скидати її через голову. Ну, коли вже скида блузу,— каюк, нічого не допоможе.

— Ух ти, Посмітюха паршива! — стусанув Задьора того кулаком у бік.— Пропав руб.

Посмітюха винувато посміхався й чухав кінчик носа. Микиша кліпав очима й розгублено дивився на Васька. А так би ловко було піти до річки, лягти в холодочку під вербами, а в руці у кожного по пляшці шипучої, холодної, з голочками, "фіялки". Очерет шелестить, гойдається, скидається рибка, пахне лугом.

— То, то й... ну його к чорту... Не треба... І що вони, їй-богу. Ото... Васько, покинь.

І Микиша навіть за рукав потяг Васька. Але Васько зачочував уже рукава, усе дивлячись у землю й не розтулюючи тоненьких, збілілих уст. Закачавши, він пустив їх вздовж тіла, потім устромив у Посмітюху сірі, колючі, зовсім чужі якісь очі й сказав:

— Ну, дивись: як поверх отої приступки, значить, перекинув. Як нижче,— не докинув.

"Приступка" була вище середини глиняної стінки. На ній ріс молочай, будяки, якісь кущики. Колись, мабуть, од гори по ту приступку одвалилась земля.

— Е-е! — скривився Посмітюха.— Ти перекинь аж на той бік, а то...

Задьора не видержав і аж стрибнув до Посмітюхи як м'ячик.

— Та пішов ти к чортовій матері, масалка ти! От босяк! Та приступка ж нарівні з нами. Усі ж кидають так, даже студенти не можуть до приступки докинути. Не треба, Васько, ну його к чорту.

— Ну, нехай до приступки, нехай...— згодився Посмітюха.— Він і до тих хлопців не докине.

Микиша скинув картуза, витер рукавом піт, знов надів, почухав коло вуха, повів плечима: цілий же карбованець пропадає, а на річці так славно.

— Та той, та Васю... От їй-богу...

Гірш усього було те, що Микиша не міг висловити своїх думок. Коли б він сказав словами, як йому було жаль, як страшно, яка його обхоплювала тривога і як могло б бути гарно на річці, то напевне і Васько, і Посмітюха зразу послухались би його.

А вони замість того умовлялись уже про те, як помітити, де впаде карбованець. Добре, як він у глиняну стіну вдариться,— тоді там, на тому місці здійметься малесенький ніби димок. А що буде, як він упаде десь у кущик на приступці або не долетить до стіни й упаде в траву на долині? Васько казатиме тоді, що перекинув.

Врешті, постановлено було так: Микиша мав обійти провалля і стати на тім боці на горі й пильно дивиться, чи не впаде коло його. А Задьора збіжить униз, стане на дні яру й буде слідкувати, де здійметься димок. Посмітюха ж стоятиме біля Васька й дивитиметься, щоб той не кинув черепочком замість карбованця.

Так-то воно так, але як було вже постановлено, то ні Микиші, ні Задьорі зразу чогось дуже не схотілося йти,— і душно, і ноги болять, і додому вже час. Микиша навіть ліг на землю й закрив лице кашкетом.

— Ну, як так,— сказав Посмітюха,— то ходім на річку. По дорозі зайдемо до Сашка, покуримо...

— До Сашка можна...— згодився Задьора і скося глянув на Васька.

— Ну, так я буду так кидати,— сказав Васько й вийняв з кишені карбованця...

І він уже, кинувши кашкета на землю, почав одступати, щоб розігнатись. І лице було йому таке вперте, завзяте, руде волосся так рішуче стирчало над молочно-білим лобом, що Задьора сердито пацнув Микишу ногою й сказав:

— Ну, вставай, іди на той бік. Ну, паршива Посмітюха, будеш ти пам'ятати. Микиша, вставай, ну його к чорту, лежить як губернатор.

Микиша мляво підвівся й поплентався понад проваллям на той бік. А Задьора сердито пострибав униз, як чорненький, кругленький жучок.

III

От нарешті Микиша в своїй рожевій ситцевій сорочці з'явився поміж кущів над стіною провалля. А Задьора давно вже стояв унизу серед купки ремісників і щось оповідав їм. Хлопці позирали то на стіну, то на гору до Васька й Посмітюхи.

Посмітюха лежав на боці, перехрестивши довгі босі ноги, й жував травинку. З Васьком він не балакав, тільки скоса обережно поглядав на нього.

Васько лежав лицем до города й дивився на його приплющеними очима.

Он там, за церквою, червоніє клаптик залізного даху. Там, під тим дахом, сидить тепер маленька, поморщена, попечена сонцем, вітром і дощами бабуся. Від неї пахне житнім хлібом, половиною, клунею. Над бантинами в клуні бувають горобині гнізда. І тепер уже не можна буде поїхати з бабусею в село до неї драть горобців, лазячи по бантинах, їсти огірки з медом, в якому ще zostались крильця й лапки бджіл. І не можна буде купатись в широченному ставку з жовтою, аж білою од глини, водою. А на потовченому, в кізяках березі лежить череда, сонно помахуючи білими, чорними, гнідими хвостами. Чередник Сафон сидить на старому човні, спустивши чорні, вузлуваті, немов корені, ноги у воду. І коло самих ніг його черкають крильцями прожогі щури. Сонце пече в голі плечі, в спину; на селі далеко співають півні.

Навіть додому, он туди, під той клаптик червоного даху, вже не можна буде прийти. "А де карбованець?" — "Я закинув, його у провалля". Хто закидає гроші в провалля? Та ще такі новенькі, любі, з такими блискучими, чіткими щербин очками? Йому не повірять: для чого закинув, повіщо? Мабуть, профіськав на цигарки або, чого доброго, десь з босячною в карти програв.

І лице Васькові вже не було червоне, і губи тісно не тулились. Ні, ні, цього вже не було. Але тут якраз зачувся тоненький далекий крик з того боку провалля. То гукав Микиша, вимахуючи рожевими рукавами в куцах.

Тоді почав гукати знизу й Задьора.

Васько в ту ж мить схопився на ноги й глянув на Посмітюху. Посмітюха, мабуть, уже давненько дивився на нього, бо чогось ущипливо посміхався. Васько зразу зашарівся, похмурився, стиснув губи в ниточку. А як таким він робився, то й рухи йому ставали зразу повільними, немов млявими, але впертими. Він помалу закачав трохи вище рукав на правій руці, вийняв карбованця, обняв його двома пальцями, стиснув і тоді мовчки показав Посмітюсі. Посмітюха посміхнувся й раптом сказав:

— Ну його к чорту, Васько. Не треба. Все одно ж не перекинеш. А руб пропаде.

— Хай пропада. А я тобі покажу...

Що саме він мав показати, Васько не договорив, бо зараз же одступив кроків на п'ять назад, крикнув: "Ди-ви-ись!!", розігнався, люто закинув руку з карбованцем назад, потім з усіх сил махнув нею, аж поточився. "Вші-і",— засвистів карбованець над проваллям. А Васько й Посмітюха як були, так і закам'яніли, устромивши очі в стіну й бігаючи ними по ній. Мокрий від слини рот Посмітюхи аж роззявився. Хлопці внизу теж застигли, розсипавшись по яру й задравши голови догори. Микиша стояв серед куців і тривожно водив головою в різні боки, прислухаючись, чи не впаде де коло його.

І раптом внизу всі дзвінко закричали, а Васько перед тим за одну мить побачив, як трошки вище "приступки" знявся легкий димок од сухої глини.

— Перекинув! Перекинув! А що? Над приступкою впав! Бачив? Бачив?

Посмітюха нічого не бачив.

— Ну, то ходім униз, ходім! Там бачили добре.

Внизу, справді, бачили всі, як карбованець вдарився над приступкою, трошки-трошки, на аршин вище за неї. Якраз коло самої дірки горобиної. Вся

стіна була неначе попровірчувана дірочками. В тих кругленьких дірочках горобці та різні пташки мали гнізда.

— От Васько! От молодця! Ну й Жар-птиця! Це ж ніхто ще не міг перекинути. І рубля не пожалів.

І Задьора, і ремісники обступили Васька, пробували його мускули на руці; деякі пробували й собі кидати. Васько посміхався сірими очима та все одчиняв то зачиняв Посмітюшин ніжик. М'яч кругло випинався у кишені.

IV

А Посмітюха лежав собі на горбочку, заклавши руки під голову, і пацав цибатими довго п'ятими ногами. Лежав і подивлявся на Васька з зловтішною посмішкою.

— А що, Жар-птиця,— раптом закричав він,— добрий ніжик? Правда, варто за його закинути рубля? А я ж за його аж двадцять копійок новенькими заплатив. Побий мене бог, двадцять копійок.

Васько довго дивився на його, немов роздумуючи, що з ним зробити.

— А ти ж казав, що два з полтиною заплатив? — сказав він тихо.

— Так на те ж і говориться, щоб дурні повірили. От крендель!

— Та ти звісний мошенник! — скрикнув Задьора.

— А тобі яке діло?

— А що ж ти дуриш? Він би, може, рубля не кидав, якби знав.

— Так зате ж він герой, перекинув. А тепер нехай заплаче та мамі пожаліється. Або коли вже такий молодець, то хай вилізе на приступку та й візьме свого рубля. Він, мабуть, там лежить.

І Посмітюха, сміючись, задер голову до-стіни. З землі до приступки було десь сажнів з десять. Всі мимохиті також глянули туди. Куди там вилізти! Рівна, крута, височенна стіна та й годі.

Правда, згори до приступки було ближче, сажнів з чотири-п'ять, але так само й високо, і рівно, і ще страшніше, ніж знизу.

Васько все стояв і дивився вгору, а Посмітюха лежав і з посмішкою пацав ногами.

— А що, вже бачиш, де саме лежить? — кричав він.— А ловкий, я вам, братця, скажу, карбованчик був. Страшно жаль. Ех, якби я був герой, я б таки поліз... Та що ти все дивишся, Жар-птиця? От ти — птиця, візьми, полети та й найди.

Деякі хлопці сміялись і поглядали на Васька, а декотрим, видно, і шкода було. А Посмітюха, поглядаючи на тих, що сміялись, мстився далі.

— Задьора, ану подивись, чи вже мокра сорочка од сліз у нашого героя. Та дай йому свою, а то затопить нас усіх отут-о. Не плач, Жар-птиця, не плач, купе батько калач, медом помаже, тобі покаже, а сам з'їсть. А за карбованця дасть тобі іншого меду.

— Ой, гляди, Посмітюхо, щоб тобі не попало меду,— сказав Задьора й подивився на Васька.

А Васько ніби нічого не чув. Він одійшов трохи назад, підняв голову догори й водив очима по стіні, наставивши над ними руку дашком.

— Що, Васю, що, любий? — аж підвівся Посмітюха.— Не надивишся? Дивись, дитино моя, дивись, он та-ам-там він лежить. Он на тій, на тій приступочці. Зайди ще трошки з другого боку...

Васько справді одступив трохи вбік.

— От-так. І звідсіля подивись. От-от. Височенько-височенько закотився. Правда, Васю?

Хлопці вже стали реготатись. Навіть Задьора не втерпів і посміхнувся.

— Ех, бідний Васю, роздобув десь карбованця і взяв та й закинув. Тепер укусив би себе за руку, так стидно. Що ти його робитимеш? Хм! І герой, а рубля нема.

Васько спустив руку з лоба і подивився просто на Посмітюху. Але чи через те, що він довго дивився угору, чи чого іншого, очі йому були якісь чудні: не то невидючі, не то занадто ясні; сам був неначе зблідлий, так що

ластовиння, ніби бугриками, виразно виступило на носі, а волосся аж вогнем горіло над білим-білим чолом.

— Що? — сказав Посмітюха.— Бачив, де лежить? От коли ти такий герой, то достань його звідти. То, брат, не штука — розмахнуться та шпурнути. Так усякий дурень перекине. Якби всякому не шкода було грошей, так усі перекидали б щодня. Таких розумних, як ти, не багато. А от ти тепер достань, от що. Отут-то я вже з тобою на що хочеш поб'юся. Ні, ти отут виграй у мене! А то виграв паршивого ножика й задається. Крендель який!

— Ну, давай об заклад...— раптом сказав Васько. Сказав собі зовсім тихенько, ніби спокійно, тільки трошки хрипко, так що потім аж кашлянув кілька раз. І сам ледве-ледве, бліденько посміхався.

Посмітюха навіть не зрозумів.

— Який заклад? Що достанеш рубля?

— Атож.

Посмітюха витріщив на його очі.

— Оттого, що там лежить?!

— Атож.

Посмітюха глянув на височенну стіну, на Васька, знов на стіну і потім на хлопців. Ті також поглядали на стіну, на Васька, на Посмітюху й нічого не розуміли. Чи сказився Васько, чи жартує, дурить.

— Оттого рубля, що закинув?! Отамо, о?!

— Атож.

Посмітюха зрозумів: хоче налякати, щоб таки його зверху було.

— Ну, що ж, давай...— сказав він ніби зовсім серйозно.

— Що ставиш? — спитав Васько, і знов у горлі йому захрипало, і знов він прокашлявся. А очі такі самі були чудні, ясні-ясні, а губи бліді, аж синюваті.

— Та що хочеш. Хоч і черно-рябих. А ти що?

— А я...

Васько лапнув за кишеню: там був ножичок і м'яч.

— Ну, а я ставлю левольверт.

Дома у Васька на горищі лежав захований маленький, гарненький револьвер. Васько знайшов його на шпалах, як ходили вперше купатись на Чорну скелю. Йому Микишин брат, поштальйон, давав уже три рублі, та Васько не схотів.

— Давай левольверт...— згодився Посмітюха.— Тільки гляди ж, щоб по правді. Це ж ти навсправжки б'єшся об заклад? Щоб потім не казав, що...

— Давай руку...— сказав Васько і ступив до Посмітюхи з протягнутою рукою.

Посмітюха схопився на ноги й швиденько подав йому свою.

— Стій! — закричав він, міцно держачи Васька за руку і обертаючись до хлопців.— Хлопці, глядіть же, от при вас діло йде. От він каже, що достане з приступки, он звідти, з тої стіни, он звідти того рубля, що закинув! Так?

— Так! Так! — загомоніли деякі. А інші мовчали й дивились на Васька, що той скаже.

— Так, Васько? — звернувся й до нього Посмітюха.

— Так,— хитнув головою Васько.

— О! Чуєте? Ну, і як достане, то я йому маю оддати пару своїх чорно-рябих...

— Тих, що з синіми шийками...— вставив Задьора.

— Тих, що з синіми шийками. Інших у мене немає, крендель ти.

— А ти купиш паршивеньких і підміниш. Жулик...

Посмітюха уважно глянув на його й подумав, що це думка таки непогана.

— Сам ти жулик. Ну, а як не достане, то він мені дає свого левольверта-бульдога. Так?

— Так...— знов хитнув головою Васько.

— Глядіть же, хлопці! Розбивайте тепер!

Двоє чи троє рук потяглося з купки й розбили

зчеплені руки Васька та Посмітюхи.

Посмітюха тоді махнув рукою й весело закричав:

— Ну, маємо левольвертик! Ловкенький, рублів шість зразу дадуть. Шестизарядний. Доставай, Васю, рубля. Ну? Лягай, хлопці, на траву, будемо дивиться, як Жар-птиця буде на стіну летіти.

Васько не слухав. Він одвів убік Задьору й щось почав йому шепотіти. Часом він показував рукою на стіну; Задьора також туди дивився й хитав головою. І видно було по лиці Задьори, що він усе більше та більше дивувався.

— Е, колдувать не можна! — закричав Посмітюха, сміючись.

Задьора ще раз хитнув головою, насунув кашкета по самі очі й щосили побіг по долині до схилу провалля. А Васько ліг собі на горбочку, затулившись ліктем од сонця, і злегенька замуликав на голос "Говорила сину мать".

Посмітюха й хлопці були тим здивовані.

— А що ж це таке, Жар-птиця? Чого ж ти не достаєш?

— Доста-ану!

— Так чого ж ти ліг?

— А так. Ось вернеться Задьора з города, тоді буду доставати.

— Чого ж він туди побіг?

— А твоє яке собаче діло?

Хм! Щось вони затівали непевне. Ще, чого доброго, справді достануть карбованця.

Посмітюха занепокоївся.

— Як же ти будеш доставати?

— А от побачиш.

В цей саме час Задьора зустрівся з Микишою на схилі гори. Поговоривши, вони разом подряпались на гору й хутко сховались за нею. А Васько лежав собі, посміхався й легенько наспівував.

Ей, він таки щось вигадав!

У

Але скільки Посмітюха й хлопці не допитувались, вони нічого від Васька не дізнались. Та хіба в цього рудого чорта щось витягнеш? Він і так був не Жар-птиця, а Жар-риба, говорити зовсім не вмів, а тут ще й навмисне не хотів.

— Та скажи, Васько!.. Га! От горобеня паршиве. Скажеш, Рудя ти?.. Та скажи хоч, куди побігли Задьора та Микиша?

Васько собі лежав і травинкою дразнив комаху в траві. Комаха смішно так сідала на задні лапки, наїжувалася й сердито хапала кліщиками травинку.

— Агов-гов-ов!! Гей, гей-ей!! — раптом закричали з гори Задьора й Микиша. У Задьори на руці щось було намотане, він підіймав ту руку й щось кричав.

Васько зразу схопився на ноги й кивнув головою Посмітюсі.

— Ну, ходім.

— Куди? А, рубля доставати?

— Отож, рубля доставати.

І, не пояснивши більш нічого, побіг на гору. Нічого не вдієш, мушили бігти за ним і всі.

Виявилось, що в Задьори на руці висіла намотана товстелезним бубликом шворка. Там же, на горі, Васько розказав, як саме він хотів доставати карбованця.

Це штука зовсім нехитра,— треба було тільки догадатися. Він візьме шворку, гарненько прив'яже її за кущ, що якраз врівні з приступкою, і пустить

униз. А тоді по тій шворці спуститься на приступку. Там знайде карбованця, сплюне вниз, у провалля, і вилізе собі з карбованцем у кишені нагору. От і все.

Що й казати,— штука була проста. Але коли хлопці глянули на те височенне глинище, коли зміряли оком те провалля, вони з недовір'ям і острахом подивились на Васька.

— Та бре?! Та невже полізеш?!

— Ну, а що ж? Щоб пропадав там руб? Та щоб заклад Посмітюсі програв?

І знову очі Васькові були немов невидючі, губи бліді, а голос з хрипотою. Він узяв з руки Задьори шворку, закинув її собі за плечі й пішов уперед, на той бік яру. Хлопці, перешіптуючись, ішли позад його.

Ні, це таки було не так просто, як здавалось здалеку. Насамперед до куща прив'язати шворку було неможливо, бо вона могла зісковзнути з куща. Самі кущі були якісь хирляві, ріденькі,— ще вирвуться з коренем і разом з Васьком полетять у провалля. А що найголовніше — це те, що було страшенно високо. На серці й у животі ставало так якимось тоскно, нудно, важко, як дивитись униз, ноги робились м'якими, підгинались, руки слабли, по всьому тілі прокочувався гідкий, млосний холодок. Деякі хлопці, зазирнувши в провалля, швиденько одсувались і сідали на землю,— їм здавалось, що їх туди так і потягне якась сила. А один з ремісників, ще зовсім мале хлопча, подивився униз, зблід і з плачем кинувся до Васька. Ухопившись за його обома руками, він чи то тяг його куди, чи не пускав і, весь скривившись, кричав:

— Не тре-е-ба, не треба! Не хочу, не хочу!

У декого з хлопців почали вже теж наливатись очі сльозами й кривитись так само лица. Але Васько дуже розсердився й одпихнув од себе малого. Сказився хлопець, чи що? А чого треба тут чужим? Комедія тут яка, чи якого чорта?

Ремісники одвели вбік малого й самі трохи одступили.

Раптом Задьора вхопив Васька за рукав і потяг його вбік.

— Знаєш що, Васю,— таємниче, гаряче зашепотів він йому,— давай я, знаєш, поговорю з Посмітюхою. Він одкажеться, їй-богу, одкажеться, я вже бачу по йому. Ну його к чорту, Васю. Знаєш, Васю, побий мене бог, не треба.

Васько вже тоненькою ниточкою стулив губи. Уже стулив! Сам же був блідий, як кістка, а як дивився униз, то аж злегка хитнувся назад. Задьора ж це бачив,— а то губи вже вперто, завзято стулив.

— їй-богу, Васю, Посмітюха одкажеться. А потім, знаєш, ми зробимо так: понесем твого левольверта до Микишиного брата, і він тобі дасть за нього три рублі. Та, знаєш, попросимо, щоб він дав одного новенького рубля. Він, знаєш, дасть. От побачиш, він на пошті доставить. У нього багато новеньких рублів. Спитай Микишу.

Васько мовчки слухав, дивлячись у землю, і пальцем ноги качав суху паличку. Потім підвів голову й сказав:

— Шворку не за куща, а он за того берестка прив'язать можна.

На сажень від кущів ріс тоненький, у дві хлопчачі руки завтовшки бересток. Він, здавалось, одбіг од байраку, що починався трохи далі, неначе хотів побігти й подивитись у провалля, та не добіг і зостався тут сам.

Більше нічого Васько на Задьорині слова не сказав. Він пішов в'язати шворку до берестка. Що ти з ним після цього говоритимеш?

— Та не стане шворки до приступки, як прив'яжеш до берестка...— сердито сказав Задьора.

Васько зробив добру, глуху петлю й затягнув її на бересткові. Робив усе дуже помалу, повільно, немов спросоння або в задумі. Так само підніс віршовку до провалля й кинув її туди. Стіна угиналася підковою, Васько одійшов на ріжок підкови, ліг на землю й подивився вниз. Звідси було зовсім добре видно приступку. Шворка лежала, згорнувшись ковбасою, на кущах молочаю,— значить, було її доволі. А сама приступка була завширшки ступнів у два,— не то що стати, а й лягти на ній можна було. Униз Васько старався не дивитись. Після того спробували шворку: витягли її, вхопились всі за край її й почали тягти. Бересток аж затрусився, але шворка й не тріснула.

Ну, можна було вже й спускатись.

Васько знов помалу скинув блузу, поклав на неї пояс і кашкет, підперезався ще тісніше й обв'язав себе попід пахвами й по поясу кінцем шворки,— це на всякий випадок.

Посмітюха вже не сміявся на горі. Тут було не до сміху. Він стояв собі осторонь і мовчки слідкував за всім, що робилось, а губи так само мокрі були, як і внизу.

Деякі з хлопців пішли на краєчок підкови, щоб збоку дивитись, а Задьора, Микиша та ще дехто з ремісників лишились тут, щоб допомогти Васькові.

Але чим би вони могли допомогти? Васькові треба було тільки вхопитись за шворку та й спускатись. Як сам собі pomoже, то й добре, а як ослабнуть руки, як злякається, то й Бог не pomoже.

А як не ослабнути рукам, коли, лежачи на землі й виставивши саму тільки голову над проваллям, стає так страшно, що м'якнуть і руки, і ноги, і голова, і під серцем так ниє, що аж плечі починають боліти.

Васько став на коліна над проваллям і зазирнув. Але зараз же одсунувся й глибоко зітхнув, немов захлинувшись. Лице йому було сіре, а ластовиння, як краплинки іржі, темніло на носі.

— Васько, плюнь, не треба! — плачучим голосом крикнув Задьора й рачки поліз до нього.

— Не треба, Васько!..— гуняво й тривожно сказав і Микиша.— От їй-богу... Ну, і що вони... Тут он так, що аж...

Більше нічого Микиша не міг сказати, але те, що сказав, було сказано таким голосом, що камінь, що костяна ручка зворухнулись би, якби могли зрозуміти.

А Васька це ніби тільки підштовхнуло, він шарпнувся, неначе вколотий, ще тісніше стулив губи, очі зробив колючими, злими, скляними. Швидко повернувшись задом до провалля, він ухопився обома руками за шворку й поповз до нього. На краєчку спустив ноги вниз і став помалу перебирати

руками, зсуваючись все нижче та нижче. Земля й глина з гуркотом почали осипатись під його ногами.

Задьора, Микиша й усі інші перебігли до тих, що лежали збоку, лягли поруч з ними й, виставивши самі голови, стали дивитись на Васька, затаївши духа й не ворущачись.

Васько спускався помалу, поволі сунучи одну руку по шворці, а другою цупко тримаючись. Все тіло його хилиталось, як відро у криниці, й терлось об стіну. На рудому волоссі вже лежали грудочки глини, за вухом, як перо у писарів, повисла суха бур'янинка. Хлопцям видно було, як Васько часто кліпав одним оком, мабуть, запорошило. Око було невидюче, напружене, витріщене, як у мертвяків. Ах, якби ж він хоч не дивився униз! Не дай Бог гляне! А до приступки ще ж сажнів з двоє. А що, як приступка обвалиться? Васько повисне й задушиться на шворці. Тільки б він усе-таки не дивився униз. Той великий камінь там, у долині, здається звідси таким маленьким, а весь яр таким чужим, таким страшним, що Васько не вдержиться. Ніхто б не вдержався.

Щоб передихнути, хлопці часом одводили очі од Васька й дивились на город. Широко-широчезно розкотився він долиною степовою. ї так тепер любо, так легко, так чогось сумно дивитись на ту залиту сонцем, спокійну, поважну широчінь. Он рівно, ясно й як завжди блищить одним боком баня на соборі, подібна до величезної цибулини, в якій замість хвоста — хрест. На вокзалі блискотять гострими голчастими іскрами рельси. Садки кротко кучерявляться поміж білими стінами будинків. А над усім цим велично, без краю розгорнулось високе, прозоре, тепле небо з сліпучим вогненним сонцем посередині. І не вірилось, що тут, над глибоким проваллям, на шворці теліпається Васько й от-от могло статися з ним щось страшне.

А Васько тим часом зсувався все нижче та нижче. Мабуть, руки йому почали вже стомлюватись, зомлівати, бо він уже не перебирав ними, а тільки держався й так спускався. Лиця вже не видно було, тільки червоніло руде, засипане глиною волосся на маківці та біліли запорошені плечі.

Раптом він зупинився, обережно повернув голову набік і глянув униз. Потім швидко почав перебирати руками й, нарешті, став ногами на приступку.

Хлопці глибоко перевели дух.

— Твердо стояти, Васю? — не витримав і крикнув Задьора.

Васько, держачись одною рукою за шворку, другою напнув рукава й почав ним витирати залите потом і засипане глиною обличчя. Утершись, обережно, не випускаючи з руки шворки, став надушувати ногою по приступці то в одному напрямі, то в другому. Тоді задрав голову догори, знайшов очима голови хлопців і хрипло крикнув: — Твердо!

VI

Ну, тепер можна було вже шукати карбованця. Васько трохи спочив, притулившись спиною до стіни, потім став одною ногою розгортати кущі молочаю і пильно заглядати в них.

— Васю! — крикнув Задьора.— Ти подивись коло дірки. Він коло самої дірки вдарився. Чи не загруз у глині там?

Васько одхилився всім тілом од стіни й обдивився. Справді, трохи далі була кругленька, як ховрашина нора, дірка. А краєчок її як ножем щось зрізало, видно, що зовсім свіже. Мабуть, карбованець влетів у саму дірку й десь там лежить тепер.

Васько підступив трохи ближче, взявся краще лівою рукою за шворку, а праву помалу, щоб часом не закотить далі, коли він там є, карбованця, почав сунути в дірку.

Хлопці жадно, не дихаючи, слідували за кожним його рухом і навіть не бачили провалля, не почували страху. Посмітюха теж лежав поруч з Микишою і, роззявивши рота, забувши про все, дивився вниз.

І вмить усі аж хитнулись од жаху назад! Васько чогось несамовито закричав і одскочив убік од дірки. Страх його, мабуть, був такий великий, що він забув, де стояв, і через те одскочив аж на самий край приступки. Тут він хитнувся, замахав руками, як ті, що топляться, і... впав лицем, усім тілом на стіну.

Задьора затрусився, і зуби йому, на його диво, самі собою дрібно-дрібно зацокали. Так вони цокають, як довго купатись у холодній воді й вилізти на

вітер. Він заплющив очі й обома руками, скарлюченими пальцями вгрібся в землю коло себе.

Але зараз же й розплющив! Васько всім тілом припав до стіни й стояв так, повернувши голову до дірки. Потім раптом швидко-швидко почав перебирати руками, підтягаючи себе вгору й помагаючи ногами й озираючись назад.

І несподівано спинився, повисів так якийсь час і помалу, озираючись, став знову спускатись. Хлопці думали, що йому закрутилась голова або сил не стало.

— Хлопці! Треба витягати Васька! — закричав Задьора й хотів уже одповзати од провалля, але в цей момент Васько крикнув знизу:

— Задьора! Виламай мені доброго кийка! Швидше! Тут гадюка! Вона сидить у дірці! Трохи не вкусила мене! Швидше! Та замашного виламай!

Тим часом він вийняв з кишені ножичка, розчинив його і взяв у праву руку.

— Васю! — закричав Задьора.— Ти гарненько обв'яжи себе під пахвами й держись руками, ми тебе зараз витягнемо! Чуєш?

— Чую! Виламай палицю й кинь мені сюди! А тягти не треба! Та швидше!

Навіщо йому була та палиця? Битись з гадюкою? Тікав би швидше звідти, будь воно проклято — і карбованець той, і левольверт, і чорно-рябі. От упертий, не дай же Бог!

Але що ж тут з ним сперечатись, не тягнути ж його силою,— він швидше вниз стрибне, ніж дасть себе витягти. Треба було ламати кийка. Виламали аж три. Задьора ліг над проваллям, над самою головою Васька й пустив на нього палицю. Але вона вдарилась кінчиком об виступ, перекинулась і сторчака полетіла в яр, не скоро вдарившись об землю. Занадто близько до стіни пускав Задьора. Другу він одвів далі й випустив. Вона впала на плечі Васькові й, коли б той не підхопив, також упала б у провалля.

— Є! — крикнув Васько й спробував кийка у руці. Нічого, замашний був кийочок, на кінці іде й ковінька, аби тільки влучив по гадюці, то вже не сичатиме більше.

Хлопці гадали, що він тим кийком почне зараз же виганяти гадюку з нори. Але Васько замість того зручніше вмовстився біля стіни, підняв праву руку з палицею догори й так і застиг. Рішив, значить, підстерегти й тоді бити.

Хлопцям дірки не видно було, але вони тим уважніше вп'ялись очима в палицю. Як вона хоч трохи хиталась, вони всі витягали голови, як гуси, й напружено чекали.

Але минуло хвилин десять, п'ятнадцять, двадцять, а рука все так само стирчала з націленим кийком і тільки злегка від утоми похитувалась. Може, гадюка якоюсь іншою діркою втекла? Або згорнулась собі там у норі та й спить? Доки ж її дождати?

Хлопці спочатку боялись і ворухнутись. Потім стали перешіптуватись, а далі й голосніше балакати. Микиші вже хотілось їсти й голова боліла від сонця.

— Васю!.. Васько! — обережно погукав Задьора.

Васько не ворухнувся. Хлопці злякались і попритихали, знов устроївши всі очі в кийок.

Сонце пекло й палило просто в лице Васькові. Хлопцям шиї були вже мокрі від поту, й маленькі мушки від цього роями крутились над головами й залазили в носи, в вуха, в рот. Хлопці втирались рукавами, одмахувались від мушок, сяк-так помагали собі, а що ж то Васько мусив робити? Він стояв непорушно, як закам'янілий, і тільки палиця то непомітно спускалась трошки нижче, то знов піднімалась.

Знов Микишка зашепотів: йому вже хотілось і їсти, і спати, і купатись. Троє ремісників пошепотілись між собою, одповзли й потихеньку пішли додому. Посмітюха перекотився на їхнє місце й накрив голову кашкетом з другого боку.

— Васю! — знов потихеньку гукнув Задьора.

Васько замість відповіді підвів червоне від утоми й сонця лице й мовчки погрозився палицею.

— От чорт його зна...— пробурмотів Задьора.— Доки ж він там стоятиме?

Микиша обома руками сердито почав чухати собі шию, голову, спину. Сонне, пухке лице його з маленькими очима почервоніло й розпарилось.

— Ну, їй-богу...— захмикав він.— От це, той... Коли ж вона вилізе? Може, завтра? І що вони, той... І мухи ще...

Словом, справа затягалась бозна на скільки. Головне, справді, було невідомо, коли ж тій гадюці захочеться вилізти. Та й чого вона неодмінно вилазитиме зовсім? Визирне одним оком, побачить, що та людина ще тут, та й знов сховається. Її ж не перестоїш.

— Васько-о,— жалібно загунявив Микиша,— вилазь уже!..

Тоді Васько пустив униз руку, задер голову й неголосно проговорив:

— Ідіть собі додому, мене не ждіть. Я не вилізу, поки не достану рубля. Він там у дірці... Та той, Задьора, зайди до нас. Та скажи, що я ночуватиму в тебе. Чуєш? А тепер, скажи, пішов за арихметикою до Сашка. Чуєш?

І вже знов підняв руку з палицею.

Та то, виходить, він аж ночувати збирався на отій приступці?! Оце добра справа!

Задьора, Микишка й Посмітюха почали пошепки радитись, що ж його робити. Покинути тут самого Васька, як він каже, розуміється, ніяк не можна було. Але ж і сидіти тут над проваллям, не ївши цілий день, також не випадало. Отож постановили так: Посмітюсі з Микишою іти додому, розстаратися там на їжу й таскати сюди, а Задьорі сидіти тут і ждати їх. Вони всі разом поїдять і Васькові на шворці спустять туди, на його чортову приступку, щоб вона була раніше завалилась.

Микиша й Посмітюха охоче пристали на таку постановку і швиденько одповзли од кручі. За ними пішли й решта ремісників. Зосталися над проваллям тільки Васько на приступці та Задьора над ним.

— Васько! Микиша з Посмітюхою пішли в город та принесуть нам їсти!
Чуєш, Васю?

Васько, не підводячи голови, хитнув нею кілька раз і застиг. А Задьора поклав голову на лікоть і став дивитись на город.

VII

Коли сонце запікало Задьорі один бік до того, що, здавалось, от-от закуриться сорочка на йому, він перевертався на другий бік, закривав кашкетом другу сторону голови й знов лежав. Часом він одповзав за кущі, нишпорив поміж ними, шукаючи пташиних гнізд, лежав у холодочку й знов вертався над провалля. Васько все стояв так само, замахнувшись палицею над діркою, не міняючи пози, не ворущачись, як заклятий навіки в такій постаті. Чи не заворожила його ота сама гадюка? Може, то відьма перекинулась у гадюку й зачарувала його там? Може, він уже неживий?

Ні, палиця ледве помітно похитувалась і здригалась у руці. Часом голова крутилась то туди, то сюди,— мабуть, мушки вже так лізли в ніс та в очі, що не було сили видержати. Та й сонце ж повинно було як пекти!

Потім у яр прийшла кумпанія гімназистів грати в скраклі. Задьорі було млосно дивитись униз, і через те він ліг лицем до неба й слідкував за хмарами. Як воно так робилося, що от зовсім маленька хмаринка, а що далі, то ставала все більшою та більшою, розпухала, прибирала різні форми, стаючи подібною то до сивого діда з короною на чолі в довгому балахоні, то до ліжка з величезними подушками; один раз навіть на Посмітюху з його качиним носом було похоже.

Гімназисти внизу так завзято кричали, реготались і тупотіли, бігаючи, ногами, що Задьора боявся, як би Васько не глянув униз. Але Васько стояв як статуя. От упертий, це ж не дай Бог! Ну-ну! Невже ж він і ніч стоятиме там? А як засне та впаде? От бісової душі гадюка, й залізла ж якраз туди! Та хіба її не можна вигнати?

Задьора почав думати, як би вигнати гадюку, але нічого не придумувалось, бо страшенно хотілось їсти й сонце пекло немилосердно. А Микиша й Посмітюха десь пообідали собі та пішли, свинота, на річку купатись,

В яру затихло. Вже розійшлись і гімназисти. Сонце спустилось нижче. Васько раптом хитнув палицею, націлившись бити. Але так і застиг знову.

— Васю! — крикнув Задьора.— Що там?

Васько погрозив палицею. Але Задьорі так цікаво було знати, чого замахнувся Васько, що він знов закричав:

— Може, гадюка вилазила?

Васько мовчки захитав головою. От проклята мара, утекла знов. І щоб то вилізти трохи далі,— мабуть, тільки носа показала. Раптом Задьорі майнула чудесна думка в голові.

— Васю! Слухай, Васю! А знаєш що? Ти, Васю, викури її! Знаєш, запали над діркою соломи й кізяку і махай рукою, щоб дим туди йшов.

Задьора аж навколішки став од хвилювання.

— Є в тебе сірники? Нема? Ну, то в мене є. Стій, Васю, в тебе ж і кізяків нема. Я тобі зараз спустю і сірників, і кізяку. Стій, Васю, я зараз. Ми її, чортову душу, звідти викуримо.

Васько не сперечався. Чи думка Задьори видалася йому такою дотепною, чи вже знесилився вкрай, але рука з палицею йому опустилася. Він почав утиратися од поту, чухатись, а потім присів біля стіни, ухопившись одною рукою за шворку, а другою затуливши голову від сонця, і заплющив очі.

Задьора тим часом назбирав кізяків за кущами, склав їх у купку, примостив між ними коробочку з сірниками й підліз до краю провалля.

— Васю! Чуєш? Ану, одв'яжи од себе на хвилинку шворку. Чуєш, Васю?

Васько пошарпав шворкою,— значить, чув.

Задьора аж чухався од нетерплячки. І як воно зразу в голову не прийшло викурити її звідти?

А коли Васько крикнув знизу, як було спущено кізяк з сірниками: "Є!" — Задьора бігом перебіг на ріжок провалля й майже до половини висунувся над ним, щоб краще стежити. І вниз дивитись чогось уже не так страшно було. Який

там страх, коли йому така чудесна думка в голову прийшла? От якби тільки Васько як слід зробив усе, щоб дим ішов просто в нору!

— Васю, ти, знаєш, поклади трошки сухого бур'яну в саму дірку! Чуєш, Васю?

Васько обмотав себе знов шворкою. Він уже спочив і рухався бадьоріше. Взявши палицю в праву руку й притулившись всею спиною до стіни, він лівою рукою примостив кізяк і сухий бур'ян під діркою. Наклав і в саму нору трохи бур'янинок, щоб по них, як по трубах, ішов туди, всередину, дим. Підпаливши, він наготовленим віхтем з трави почав гнати вогонь і дим у дірку. Бур'ян весело затріщав, спалахнув, лизнув кізяк, кізяк закурив, і гострий, ущипливий, солонкуватий дим густим клубом полетів угору аж до Задьори, закривши собою дірку.

Васько зручніше став і наготовився знов, піднявши руку з кийком догори. А лівою рукою все ж таки не переставав віяти на дим.

І вмить Задьора побачив, як Васькова палиця здригнулась, піднялась трошки вгору і зразу впала на щось. І знов зметнулась і впала. Васько несамовито вже гатив по гадюці, аж курява здійнялась і шматки горілого кізяку з димом летіли вниз у провалля.

В цей час якраз у кущах з'явився Посмітюха. В руках у нього було щось замотане в біле. Він чогось був стривожений, озирався на когось назад, але Задьорі було не до того.

— Ну, Васю?! Ну?! — кричав він униз і трохи-трохи не плигав туди.— Убив, Васю?!

— Кого? Що? Гадюку? — захвилювався Посмітюха і, живо лігши животом на землю, поповз до Задьори.

Васько в цю хвилину підняв на палиці вбиту гадюку й крикнув:

— О! Дивіться!

Задьора заверещав од радості й почав лупити Посмітюху кулаком в спину.

— Тю, та йди ти к чорту! От крендель! Бо як дам...

— Васю! Кидай її вниз! Кидай, знаєш, униз, ми її там знайдемо. Кидай, Васю!

Васько, немов милуючись, ще якийсь час потримав чорне, як плетений гарапник, тіло на палиці, потім злегка підкинув його. Гадюка блиснула лускою проти сонця і полетіла вниз.

Тоді Васько одгорнув кийком надгорілий кізяк коло дірки, закачав рукав і всунув руку в дірку. І зараз же лице йому заблищало білими зубами й засміялось: він витяг руку, взяв карбованця в пальці й високо підняв його догори.

— Є, є! — закричав він і потряс рукою.

Задьора знов заверещав, од захвату сів верхи на Посмітюху і почав гоцати на йому.

— Та ти! Та Задьоро! Та йди к чорту, упадем обидва вниз!

Задьора метнувся до провалля.

— Васю! Стій, ми тебе будемо...

Але не договорив: Васько вже перебирав руками, підпихався ногами і, як по блокові, швидко підсувався вгору. Ну, не дурно ж він мав п'ятірку за гімнастику, а за "поведеніє" — три.

Але як він піднявся вже до самої гори, тут і Задьора, і навіть Посмітюха схопили його за руки й витягли на землю. Васько ліг, одкотився далі од провалля й вийняв з кишені рубля. Лице йому сяло, очі блищали; сів і блищав карбованець, а разом з ним сів і Задьора.

— Що, Посмітюхо,— взявся в боки Задьора,— пропали твої чорно-рябі? Га? Пропали? А що? Ага! А ми таки достали рубля! А що?

VIII

Посмітюха нетерпляче пацнув Задьору ногою і, удаючи дуже заклопотаного, сердито сказав:

— Та одчепись ти!.. Тут он біда случилась, а ти з своїм рублем. У Микиші картуза зняли.

Задьора враз перестав сміятись, а Васько повернувся до Посмітюхи всім тілом і навіть сів.

— Хто? Коли?

— Та оце...

В цей момент за кущами зачувся плач,— то плакав Микиша. Він виліз з-за куща й став кроків за два од Задьори. Рожева сорочка його була роздерта на плечі, голова без кашкета, жовте волосся з білими кінчиками стирчало на всі боки. А по пухлих, засмажених щоках рясно котилися сльози й забігали у рот. Микиша облизував їх язиком, знов кривив губи й гірко, мовчки плакав.

Виявилась така історія. Посмітюха й Микиша пообідали собі дома, розстарались хліба, тарані, зеленої цибулі й пішли знов на гору. Ну, нічого, ішли собі. Та пішли не по Садовій а через городи. Ну, нічого, ішли собі. А там у того Шевчука такий ловкий агрус росте. І під самісіньким парканом, так що в щілину видно. Ну, чорт його зна, нікого не видно було. Полізли. Та тільки до куща, а тут звідки й узявся сам Шевчук. Жилетка розстебнута, у руках здоровенна гілка. Як вхопив Микишку за шию та й підняв на аршин од землі. Он сорочку геть-чисто подер на плечі.

Тут Микиша заридав у весь голос і облизав губи. Ну, а потім той масалка зняв з Микиші картуза й перекинув Микишу через паркан. Трохи не вбив.

І знов Микиша заплакав вголос. Але рукавом сліз не втирав, бо од сліз дуже линяє сорочка.

Сам Посмітюха встиг утекти. Але як тепер Микиші додому йти без картуза? Картуз зовсім новенький, на свята куплений; мати ж його вб'є тепер.

Тут Микиша вже сів на землю, уткнув лице в траву й так заплакав, що Задьора весь скривився, почав зітхати й неспокойно переступати ногами, от-от заплаче.

Васько стиснув ниточкою губи, спинив пальцем кузочку, що лізла під його, й помалу спитав:

— А скільки... той... скільки стоїть картуз?

— Казав Микиша, дев'яносто п'ять копійок. Так, Микишо?

Микиша трохи затих, зібрався з силами й глухо з трави сказав:

— Та-ак...

І знову почав плакати.

Васько подразнив пальцем кузочку, потім помалу підвівся і, не дивлячись ні на кого, сказав:

— Ну, ходім...

— Куди?

— Та до Шевчука. Нехай картуза оддасть.

— Ну, оддасть він тобі... Ого! Такий крендель, якраз.

— Так заплатимо ж...

І Васько показав карбованця.

— Ну, як так... Микишо, вставай! Годі плакати, картуз буде.

Микиша помалу встав. Сльози розмазались по всьому лиці, й на нього поналипало з землі. Ну, коли буде картуз, то можна й сорочкою вже втертись. Микиша мазнув одним рукавом, нап'явши його на кулак, потім другим, облизав решту сліз, підтягнув носом і пішов за всіма.

Шевчук, справді, був у розстебнутій жилетці. Він сидів на призьбі й щось стругав кривим, як серп, садовим ножиком. Біля нього лежала руденька, з сивим хвостом і вухами собачка, в якій від старості видно було зуби. Коли хлопці ввійшли в двір, вона тільки встала, хрипнула разів зо два та й лягла коло самих ніг хазяїна. На призьбі лежав новенький синій Микишин картуз.

Шевчук глянув на Васька з-під сивих, суворих, кошлатих брів, наче з-під кущів визирнув, і сказав:

— А що скажете? Цить, Дамка, на место!

Дамка й не думала гавкати й сама сиділа на "месті",— він, мабуть, здавна звик так говорити до неї.

Васько вийняв карбованця з кишені і, мнучи його в пальцях, сказав, похиливши голову.

— Ви зняли оце картуза з одного хлопчика?

— Ну, то що?

— То оддайте. От гроші.

І Васько, не дивлячись на діда, простягнув новенького карбованця.

Дід Шевчук зміряв його очима й сказав:

— Цить, Дамка! А ти ж йому хто, брат старший, мабуть?

— Ні, так... Товариш.

— А де ж ти гроші взяв?

— Та... Оддайте, діду...

— Скажи, де взяв гроші, то оддам. А може, ти вкрав?

Васько твердо глянув на діда, потім перевів очі на його жилетку з жовтими, мідними, як у циган, бурубутьками замість ґудзиків і басом сказав:

— Бабуся на празник подарувала.

— Хм... Так...— мугикнув дід і забув сказати: "Цить, Дамка".— Така-а, значить, історія. Так ти це викупити хочеш?

Васько хитнув головою й став дивитись на Дамку. В неї од очей ішли вниз по мордочці аж до зубів мокрі сліди от старечих сліз.

— Так-так... А як тебе звуть?

— Васько.

Дід узяв з призьби картуза, потер його рукавом своєї сорочки і простягнув Васькові.

— Ну, Васько, бери ж картуза та тікайте, а то нацькую собаками. Цить, Дамка! Та щоб я вас більше коло аґрусу не бачив. А гроші сховай у кишеню. Кругом марш! Дамка, на місце!

Васько взяв картуза, постояв трохи, сказав шепотом: "Спасибі!" — й помалу пішов назад.

— Спасибі, діду! Більше не будемо красти у вас аґрусу! — дзвінко сказав Задьора і, озирнувшись на Дамку, додав: — Дамка! На місце.

Дамка не ворухнулась, а дід Шевчук дивився дітям услід як з-під стріхи, і в старих очах його чи сонце, чи сміх блищали, того Дамка розібрати не могла, бо погано бачила.

А коли Васько увечері прийшов додому і його спитали: "А карбованця профиськав?" — він вийняв його з кишені, притулив до щоки й сів близько-близько до бабуні. Від бабуні пахло все так само житнім хлібом, клунею і широким соняшним степом.